

УДК 37.032

*Валентин Рибалка,
м. Київ*

ЧЕСТЬ І ГІДНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЕТИКО- ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ НАУКИ І ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

У статті розглядаються психологічні умови втілення у суспільне та приватне життя конституційних норм щодо честі та гідності громадянина. Розглянуто зміст цих понять, аксіодинаміку змін, шкалу якісних рівнів цих змін, стратегії адекватного піднесення, врівноваження та пониження честі та гідності тощо.

***Ключові слова:** етико-правові категорії, честь і гідність, стратегії аксіопсихологічної діяльності.*

Актуальність проблеми розгляду честі та гідності особистості як етико-правової та психолого-педагогічної основи життя людини, функціонування держави та суспільства є очевидною. Етичне значення цих понять здавна відоме людству і вже понад 2,5 тисячоліть вони використовуються як керівні настанови поведінки людини. Ми зустрічаємо їх вже у Конфуція, Демокрита, Протагора, Аристотеля, а пізніше – у Ф.Аквінського, І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля та багатьох інших філософів, богословів, митців, вчених. Так, ще Аристотель говорив, що «Честь – це нагорода, що присуджується за добродійність», а Гесіод, навпаки, додавав, що «Кривдників чекає безчестя». Фалес попереджав: «Не збагачуйся нечесними засобами», а Тацит пояснював: «Кожному свою честь нададуть нащадки». Періандр же переконував: «Насолода тимчасова – честь безсмертна», до чого Епіктет додавав: «Справжня власність людини – людська гідність». Езоп же наголошував: «Ненаситне честолюбство затьмарює розум людини і вона не помічає небезпек, що загрожують їй» тощо. В цих та подібних висловлюваннях стародавніх мислителів честь і гідність постають як сутнісні прояви людини, її цінності, з якими, як з вищими критеріями, порівнюються інші її переваги й недоліки. Тому зрозуміло, чому у законодавстві та у політичному, економічному тощо житті сучасних демократичних країн ці поняття виступають як засадничі у державотворенні, системотвірні у побудові суспільства та його інститутів, зокрема економіки, політики, культури.

Слід відзначити, що і в Україні честь і гідність постають як етико-правові категорії, адже цілих п'ять статей Основного Закону, Конституції України, містять посилення на ці феномени як на засадничі положення. Так, у статті 3 стверджується, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека, визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1, с. 47]. Стаття 21 наголошує, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [1, с. 6], а стаття 28 – про те, що «кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [1, с. 7]. Стаття 68 попереджає: «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» [1, с. 15]. І, нарешті, у статті 105 підкреслюється, що «за посягання на честь і гідність

Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону» [1, с. 28]. Слід додати до цього, що зазначені та пов'язані з ними статті визначають гуманістичний дух усієї Конституції України.

Враховуючи наведене ключове, конституційне, етико-правове значення категорій честі та гідності людини, правомірно поставити запитання: чому вони не стали предметом систематичного вивчення і використання у психологічній та педагогічній науці? Чому до сих пір не існує наукового психолого-педагогічного забезпечення конституційних прав українського громадянина щодо його честі та гідності? Чому на шляху створення суспільства честі та гідності кожного громадянина ще не побудована школа честі та гідності учнівської молоді? Чому зазначені статті Конституції сприймаються самими громадянами та дітьми переважно як декларативні побажання, а іноді й нігілістично, тоді як вони є обов'язковими імперативними настановами для конкретних дій і вчинків усіх членів суспільства тощо? На нашу думку, це пояснюється передусім складністю даних категорій, труднощами їх усвідомлення у стереотипному контексті домінування інших наукових і життєвих понять, важкістю їх переведення із правового, художнього, публіцистичного плану у науковий, психологічний, педагогічний, екзистенційний план суспільного й індивідуального життя. І звичайно – низьким рівнем етичної, правової, психологічної, педагогічної, громадянської культури мешканців країни.

У цьому зв'язку психологи, педагоги мають краще усвідомити конституційне значення понять честі та гідності для успішного здійснення процесу українського державотворення і розгорнути теоретичну, експериментальну і практичну роботу з їх вивчення, розвитку, утвердження і захисту передовсім у юних громадян країни на рівні системи освіти. Адже етико-правові норми Конституції є нормами прямої дії для всіх інститутів держави та її громадян. Утверджувати ці норми в системі освіти та в роботі всіх її служб – конституційний обов'язок педагогічних працівників, в тому числі практичних психологів і соціальних працівників цієї системи. Державотворення починається вже у дитинстві, шкільному та юнацькому віці, коли формуються й утверджуються психолого-педагогічні засади честі та гідності юного громадянина.

Тому ця стаття присвячена висвітленню, глибшому усвідомленню та розумінню проблеми честі та гідності особистості передусім у культурно-психологічному та аксіопсихологічному контексті, що визначає психолого-педагогічні умови їх кращого використання у навчанні, вихованні та психологічній допомозі особистості. Тобто її мета полягає у визначенні цих феноменів особистості, виявленні основних закономірностей їх становлення, функціонування та особливостей використання для підвищення ефективності навчально-виховного процесу у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах системи освіти. А це сприятиме формуванню в учнів особистості честі та гідності, що є необхідною передумовою забезпечення й утвердженню у суспільстві означених вище статей Конституції України.

Чесць і гідність розуміються у філософії, етиці та психології як особлива властивість особистості, що виявляється передусім в усвідомленні та переживанні людиною своєї соціально-психологічної цінності та індивідуально-психологічної самоцінності як об'єкта і суб'єкта культури. Оскільки в логічному визначенні категорії культури головним атрибутом є цінність, то в центрі професійної діяльності психолога і педагога повинно стояти поняття особистості як найвищої цінності, котра усвідомлюється і переживається нею у феноменах честі та гідності [2].

Слід підкреслити, що йдеться насамперед не стільки про периферійні цінності особистості, скільки про центральну цінність самої особистості. Остання має займати в ціннісній сфері людини найцентральніше, пріоритетне місце серед інших, периферійних до неї цінностей, а не навпаки. Розуміння цього утворює головну складність усвідомлення проблеми!

Коли ми говоримо про цінність і самоцінність особистості, про її усвідомлення та переживання у формі честі та гідності, то повинні враховувати цілий ряд аспектів. Це перш за все об'єктивний і суб'єктивний аспект, тобто об'єктивна соціальна цінність та суб'єктивна індивідуальна самоцінність особистості. Їх усвідомлення означає, за науковими даними, зокрема за поглядами А. Петровського, що вони постають предметом свідомої інтенції, пізнання, цілепокладання, продуктивної діяльності та поведінки, рефлексії і емоційно-почуттєвого переживання самою особистістю у відповідь на визнання чи невизнання, піднесення або приниження, використання чи нехтування з боку інших тощо.

Тобто головною психолого-педагогічною умовою втілення етико-правових категорій честі та гідності в життя є послідовне й ефективно їх усвідомлення громадянами і суспільними інститутами. А це можливо, коли таке втілення здійснюється передовсім у формі діяльнісного усвідомлення, яке проходить такі етапи: а) усвідомлення потреби і мотивації використання даних категорій як чинників гуманістичної моральної успішної поведінки та діяльності і, навпаки, розуміння негативних наслідків для себе та інших у випадку недотримання вимог честі та гідності; б) інформаційно-пізнавальне опанування конструктивної і прогресивної сутності і ролі цих понять; в) здійснення цілепокладання на основі честі та гідності як чинників всеосяжної ефективності будь-якої діяльності і поведінки; г) продукування позитивного результату громадянської поведінки та професійної діяльності за дотримання цих феноменів як факторів їх успішності; д) здійснення позитивного емоційно-почуттєвого переживання духовної животворчої сутності честі та гідності особистості. Розглянемо докладніше аргументацію на користь цих положень.

У потребнісно-мотиваційному плані слід спиратися на те значення, яке надавали честі та гідності видатні діячі науки, мистецтва, релігії, культури в усі часи. Так, справжню художньо-психологічну енциклопедію честі та безчестя, гідності та недостойності особистості, її приниження і піднесення у суспільстві та у свідомості самої людини створив у своїх творах Ф. Достоевський, 190-річчя від дня народження якого буде відмічатися в кінці 2011 р. Саме прізвище письменника, що вміщує у корені слово «достойність», начебто зобов'язало його психологічно достовірно зобразити різноманітні сторони життя людських достоїнств, їх співіснування, колізії, боротьбу, довести вирішальну роль честі та гідності у розвитку окремої людської особистості та прогресі людського суспільства і в цілому – цивілізації. Художньо-філософським аналізом різноманітних проблем утвердження честі та гідності особистості у суспільних та міжособистісних стосунках Ф. Достоевський пояснює горе «приниженої та ображеної» людини, конфлікти в людських спільнотах. Уважне прочитання його праць, починаючи від повістей «Бідні люди» і «Село Степанчикове» до романів «Ідіот», «Біси» і «Брати Карамазови», дозволяє краще зрозуміти виняткову роль аксіопсихологічних та інших аспектів честі та гідності людини

у «війні та мирі» достоїнностей між окремими людьми, їх групами та цілими народами [12]. До речі, цю аксіологічну лінію розуміння честі та гідності у творчості Ф. Достоєвського добре зрозумів і підтримав інший геній світової культури Л.М. Толстой, зокрема у своєму романі «Війна і мир». Зверталися до цієї проблеми й українські діячі культури, такі як: Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка та ін. Вони переконливо довели, що проблеми честі та безчестя, гідності та негідності постають в центрі особистісних, суспільних і світових цивілізаційних, культуротворчих процесів і разом з цим – криз, конфліктів і катастроф, що відбувалися впродовж усього ХХ ст. і продовжуються вже у нинішньому.

Психолого-педагогічне значення феноменів честі та гідності учня і педагога для підвищення ефективності учбової діяльності добре продемонстрував американський філософ, психолог і педагог У. Джемс. У своїй книзі «Бесіди з учителями про психологію» він ще в 1892 р. підкреслював принципову роль «спонукань честолюбства» в успішності навчання, вміле використання яких педагогом, у своїх вищих і благородних формах гордості й запалу, може призвести учня до більшої заповзятливості у навчанні, до демонстрації «вищої межі його здібностей».

Психотерапевтичний сенс понять честі та гідності розкрив відомий австрійський психіатр А. Адлер у створеній ним індивідуальній психології та психотерапії комплексу неповноцінності й вищості.

Видатний вітчизняний педагог і психолог А. Макаренко у виховній роботі з дітьми керувався правилом: «Якомога більше вимогливості до людини і якомога більше поваги до неї». Показово, що останнім твором А. Макаренка стала повість «Честь» (1938), яку можна вважати програмною в його розумінні перспективи розвитку суспільства, системи освіти, людини!

Цікаво, що в цей же час відомий польський педагог Януш Корчак сформулював своє положення про «Право дитини на повагу». Таким же програмним став для Я. Корчака, як для А. Макаренка повість «Честь», один із останніх його творів «Слава». В основу сюжету цього твору покладено створення дітьми «Союзу лицарів честі». Дослідники підкреслюють головну думку педагогіки Януша Корчака: «Дитина рівна нам – цінна людина!»

Великі педагоги майже одночасно виступили в кінці 1930-х рр., незалежно один від одного, із своєрідним педагогічним і художнім попередженням світовій громадськості проти ідеології вищості однієї людини над іншою, одного народу над іншим. Знаково те, що це попередження прозвучало напередодні початку другої світової війни, яка була розв'язана німецьким фашизмом саме на засадах ідеології вищості німецької нації над іншими народами, кричущого ігнорування їх національної честі та гідності, що визначило їх долю як другорядних для цієї ідеології народів, котрі підлягали знищенню...

Вже після цієї жахливої війни, котра катастрофічно знецінила людину, особистість, аналогічну до поглядів А. Макаренка і Я. Корчака позицію зайняв видатний український педагог і психолог В. Сухомлинський. Розуміючи руйнівні наслідки такого знецінення людини (а вони живуть ще й дотепер!), він виклав її у своїй статті «Людина – найвища цінність» (1970). Він запропонував такі методи піднесення особистості, її честі та гідності, як: всебічний (розумовий, моральний, патріотичний, альтруїстичний, трудовий, естетичний, емоційно-почуттєвий, фізичний) розвиток особистості, любов до дитини та її щастя [3].

Подібні погляди висловлюють останнім часом багато російських та українських філософів, психологів і педагогів: Л. Буєва, О. Асмолов, В. Гарбузов, В. Кремень, І. Зязюн, В. Моляко, С. Гончаренко, Н. Ничкало, Г. Васянович, І. Бех, С. Максименко, М. Варій, В. Панок, Е. Помиткін, О. Мучник та ін. Плідно працює в цьому напрямку польський професор Ян Зимній. Є дані про розгортання відповідних досліджень в американській психології і педагогіці. Завдяки цьому відбувається повернення категорій честі та гідності у психологічну і педагогічну науку і практику. Більше того, все ясніше виявляється тенденція до створення в українській освіті Школи честі та гідності, в якій пріоритетним постає принцип цінності та самоцінності особистості учня і вчителя, піднесення, утвердження, захист їх честі й достоїнності. На користь цього свідчить прийняття педагогічними та учнівськими колективами багатьох загальноосвітніх і вищих навчальних закладів кодексів честі та гідності викладача і учня.

Відзначимо також ту обставину, що услід за Ф. Достоєвським, Л. Толстим, У. Джемсом, А. Адлером, Д. Карнегі феномени честі та гідності починають все помітніше усвідомлюватися і українським

суспільством як визначальні чинники стабільного розвитку країни. Слід згадати в цьому зв'язку слова видатного політичного і громадського діяча України, академіка Ф.Моргуна (1924 – 2008), якого, безсумнівно, можна назвати Людиною честі та гідності. Він надавав проблемі, що розглядається, великого значення. Так, він вказував як на головну причину розвалу Радянського Союзу у 1991 р. приниження в ході «перестройки» верхівкою КПРС середньої ланки керівників країни [4]. Цікаво, що руйнівні тенденції вже у сучасній незалежній Україні спеціалісти пов'язують з недотриманням деякими її можновладцями саме кодексу честі та гідності, а фактично – з порушенням вказаних вище конституційних норм щодо честі та гідності громадянина.

Психологи і педагоги починають все краще розуміти, що причиною академічної неуспішності учнів, відхилень у їх поведінці і навіть випадків суїциду виступають різні форми надмірного приниження або піднесення цінності і самоцінності учнівської особистості, її честі та гідності. Тому виникає потреба визначення засобів профілактики такого неадекватного приниження або піднесення цінності і самоцінності особистості, методів певного піднесення або пониження честі та гідності, врівноваження достоїностей учнів і педагогів у міжособистісних стосунках тощо.

В інформаційно-пізнавальному плані важливе розуміння сутності категорій честі та гідності, їх атрибутів. В атрибутивному аспекті честь і гідність особистості включає такі основні етико-психологічні, соціально- та індивідуально-психологічні риси, як [2]:

Чесць:	Гідність:
- потреба в повазі до себе та визнанні іншими своїх заслуг перед людьми, своєї соціальної цінності; - переконаність у власній значущості для суспільства; - чесність перед людьми; - репутація, престиж; - совість; - почуття обов'язку перед людьми; - висока моральність у стосунках; - честолюбство тощо.	- потреба в самоповазі, у визнанні своєї самоцінності; - вимогливість до себе; - шляхетність; - авторитет; - сумлінність; - правдивість перед собою; - самоконтроль; - почуття відповідальності перед власною совістю; - самолюбство тощо.

У такому розумінні поняття честі та гідності суттєво доповнюють категоріально-поняттєвий апарат гуманістичної психології та педагогіки. За цими поняттями стоїть величезний культурний, духовний, творчий потенціал особистості, її величезна цінність і самоцінність, ключем доступу до яких виступає честь і гідність людини!

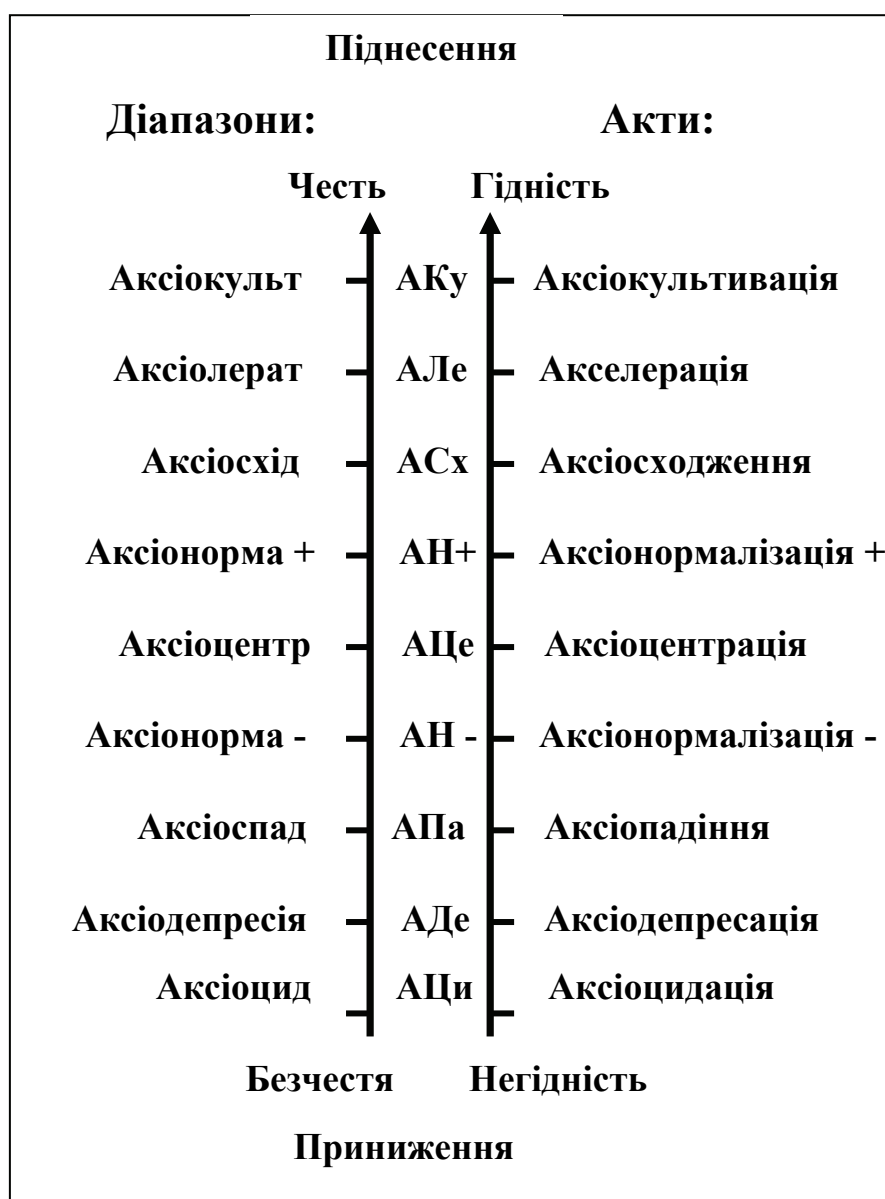
Дуже важливим для розуміння сутності честі та гідності є статичний і динамічний аспекти, пов'язані із постійністю та мінливістю у свідомості людей переживання цінності і самоцінності своєї особистості, її честі та гідності, їх приниження, врівноваження і піднесення у міжособистісних взаєминах та у власній самосвідомості.

Узагальнення відповідних наукових даних, практичний досвід роботи та спеціальні спостереження свідчать про те, що існує закономірна аксіопсиходинаміка переживання честі та гідності особистості, яка коливається у свідомості людей у визначених межах – від так званого крайнього полюсу гіперприниження або аксіоциду, з одного боку, до протилежного до нього крайнього полюсу гіперпіднесення або аксіокульту, з іншого. Обидва ці полюси, як правило, є небезпечними для особистості (Див. Рис. 1).

При аксіоциді відбувається максимальне суб'єктивне знецінення особистості, втрата нею честі та гідності. В цьому стані знецінення часто здійснюються певні деформації особистості, зокрема виникають субдепресія, відчай, дистрес, агресивність, суїцидальні і летальні тенденції. При аксіокультурі ж навпаки особистість набуває такої гіперцінності, при якій в неї теж з'являються певні негативні властивості: марнославство, честолюбство, зневага до інших, добре знайомі явища: амбіційності, понадлюдськості, нарцисизму, гордовитості, «зіркової хвороби», власне культу особи. В такому стані особистість часто стає неадекватною у своїй соціальній поведінці, професійній діяльності та життєдіяльності, виступає чинником помилкових і руйнівних дій, джерелом приниження інших, що може супроводжуватися різними формами експлуатації, підпорядкування, володарювання душами, знущання, агресивності, нищення особистості в інших, що іноді призводить до їх злочинних дій щодо людей.

До зазначених крайніх полюсів примикають: знизу – небезпечна межа аксіодепресії та аксіоспаду, в яких теж

простежуються негативні, гальмівні процеси знецінення особистісного потенціалу, а зверху – межі аксіосходу та аксіолерату – що є найбільш сприятливими для розвитку і самоактуалізації потенціалу особистості. В цілісному і неперервному діапазоні аксіопсиходинаміки честі та гідності неперервному діапазоні аксіопсиходинаміки честі та гідності існує центральна, найбільш комфортна зона – область аксіоцентру, окреслена зверху межою аксіонорми+, а знизу – межою аксіонорми-, в яких коливання вказаних феноменів є звичайними, небезпечними, нормальними для особистості.

Рис. 1. Аксіопсиходинаміка переживання честі та гідності особистості

Окреслена картина аксіодинаміки честі та гідності фактично презентує певну зміну характеру психічної регуляції активності людини (наприклад, згідно з О.Ткаченком) – від рівня психічної регуляції життєдіяльності організму (через егоїстичні інстинкти, рефлексії, навички й звички) на полюсі аксіодепресії й аксіоциду, через рівень психічної регуляції діяльності індивіда із засвоєння і репродукування цінностей у діапазоні аксіонорми (у формі знань, умінь, навичок, стереотипів дій і вчинків), до рівня особистісної (тобто понад-індивідуальної, духовної, творчої) регуляції вищих форм діяльності та поведінки людини. Звичайно, що психічно розвинута особистість у міжособистісній взаємодії віддає перевагу саме вищим, власне особистісним, більш успішнішим формам психічної регуляції і, як правило, рішучо протидіє усім зазіханням на такий піднесений спосіб поведінки та діяльності як на свою унікальну особистісну цінність. Але в деяких випадках наслідком невдачі або безсилля у протидії приниженню може стати відчай, розчарування, смисловий колапс з появою агресивних чи навіть суїцидальних тенденцій.

У **цілепокладальному плані** психологу і педагогу слід враховувати ці та інші дані про честь і гідність при плануванні та здійсненні своєї роботи. Так, з метою психологічної профілактики надмірного приниження честі та гідності особистості учнів практичним психологам, вчителям і соціальним працівникам слід уникати таких принижуючих її ситуацій, як: необґрунтовані заперечення, заборони, гостра прилюдна критика, звинувачення, негативна несправедлива оцінка; підозра в поганих учинках; публічна образа і засудження; байдужість до досягнень і успіхів; невдячність; недовіра; ненависть; брехня, різка відмова в симпатії і любові; знущання, обзивання; публічний конфлікт; лайка і фізичний вплив; несправедливість; авторитаризм, деспотизм, маніпулювання; нівелювання; безправ'я; грубість, вандалізм; хронічні невдачі, провали; зрада; самотність; депресія; відторгнення у колективі; важка хвороба; зневага; заздрість; лінь; дистрес; тривога, страх; неповага; придушення особистості і т.д. Всі вони утворюють інтегративний негативний фактор приниження особистості (Ф-пад. або F-down)

Для превентивної профілактики аксіопсихологічних відхилень у поведінці учнівської молоді і формування сприятливих розвивальних умов для становлення і прояву їх особистості слід

створювати ситуації адекватного підвищення цінності особистості учня, захисту, підтримки та утвердження його честі та гідності. Вони складаються шляхом виключення, подолання, зняття зазначених вище ситуацій приниження і переходу: а) від фізіологічних потреб до сенсу життя; б) від антипатії і ненависті до симпатії і любові; в) від безпосередності психічної активності до опосередкованості психологічної діяльності особистості; г) від використання обмежених, грубих і спотворених образів дійсності до побудови повних, змістовних і точних уявлень про людей та світ; д) від локальних і короточасних ситуаційних рефлексорних реакцій організму до успішних особистісних вчинків та діяльності; е) від низьких, елементарних, грубих і випадкових афектів до високих, складних і тонких почуттів; ж) від переважного споживання до створення цінностей і від репродукування до творчості; з) від апатії та байдужості до емпатії і зацікавленості в людях, і) від внутрішніх та міжособистісних конфліктів до гармонії внутрішнього світу і згоди з оточуючими; к) від пригнобленого, приниженого стану до стану свободи і одухотворення; л) від почуття провини до почуття прощення, від помсти до співпраці; м) від егоїзму до альтруїзму – через альтруїстичний егоїзм до егоїстичного альтруїзму; н) від буденного і рутинного до божественного і натхненного; о) від зла до добра, п) від варварського, тваринного до гуманістичного, культурного, духовного; р) від нещастя до щастя і т.д. Вони утворюють інтегративний позитивний фактор піднесення особистості (Ф-схід або F-up).

При цьому доцільно здійснювати піднесення в діапазоні від аксіоцентру до аксіонорми+, аксіосходу та аксіолерату, а іноді обережно і тимчасово (прививаючи імунітет до цього явища), що привабливо, але не дуже небезпечно – до рівня аксіокульту, на якому можуть виникати згадувані вище негативні явища надто піднесеної особистості. Якщо ж вони виникають, то слід використовувати спеціальні засоби профілактики або самоподолання особистістю своєї гордовитості, амбіційності, «зіркової хвороби», понадлюдськості, нарцисизму, культу особи тощо [2].

В **операційно-результативному** плані для здійснення свідомої аксіопсихологічної діяльності з утвердження честі та гідності, для створення ситуацій «нормального» розвивального або

творчого піднесення учнів і педагогів доцільно використовувати добре знайомі у психології та педагогіці засоби розвитку особистості, побудови позитивного психологічного клімату у колективі, актуалізації позитивних емоцій і почуттів, досягнення успіху, стимуляції і організації творчості, умови радісної спільної праці, дотримання етичних правил і т.д. Тобто необхідно створювати у навчальних закладах систему піднесення, утвердження і захисту честі та гідності учнів і педагогічних працівників. Мова йде про певну етико-психологічну та аксіопсихологічну систему піднесення особистості всіх учасників системи освіти – на кшталт відомої системи Д. Карнегі.

Можуть бути використані і чинники, викладені у художньо-філософських поглядах на честь і гідність О. Пушкіна, Т. Шевченка, Ф.Достоевського, Л. Толстого, Леся Українки, І. Франка, психолого-педагогічні ідеї У.Джемса щодо ролі честі та гідності у навчанні молоді, психотерапія комплексу неповноцінності та вищості А. Адлера, система виховання культурної особистості у колективі А. Макаренка, педагогіка поваги до дитини Януша Корчака, педагогічна система В.Сухомлинського з піднесення честі та гідності дитини радістю і щастям, філософія, психологія і педагогіка добра і культури І.Зязюна, філософія людиноцентризму В.Кременя, психологія любові до особистості С. Максименка та інші подібні до них навчально-виховні системи. З цією ж метою доцільно звернутися до аксіопсихологічного потенціалу соціально-психологічних тренінгів, тренінгів спілкування, інтелектуальних і творчих тренінгів, наприклад, тренінгової системи КАРУС академіка В. Моляко.

Цьому ж можуть слугувати і розроблені нами технології рефлексивно-історико-рольового тренінгу студентів із засвоєння ними цінності особистості улюблених діячів психології, десятинна система написання наукової роботи, духовно-креативний анкетинг з піднесення цінності старшокласників через самоактуалізацію їх потягу до Добра, Краси та Істини, семінарське заняття-тренінг з формування честі та гідності педагогічних працівників. Нами запропоновано також психотерапію клієнтів із критично пониженою честю та гідністю і суїцидальними та летальними тенденціями - через піднесення цінності їх особистості.

У професійній діяльності психолога, педагога і соціального працівника доцільно використовувати спеціальні стратегії і тактики

аксіопсихологічної діяльності, які доцільно застосовувати при виникненні проблемних ситуацій становлення честі та гідності особистості. Ми виділяємо п'ять таких основних стратегій:

1. Нормалізуюче піднесення честі та гідності іншої особистості.
2. Нормалізуюче пониження честі та гідності іншої особистості.
3. Врівноваження честі та гідності іншої і власної особистості.
4. Доцільне самопіднесення честі і гідності власної особистості.
5. Доцільне пониження честі та гідності власної особистості [12].

Найбільш перспективною у міжособистісних стосунках слід вважати стратегію врівноваження честі та гідності особистостей, якій мають підпорядковуватися інші чотири стратегії. Засобами реалізації цієї врівноважуючої стратегії виступають такі відомі форми спілкування, як діалог, перемовини, взаємодія, компроміс, взаємні поступки, дебати, дружба, товаришування тощо. Усі вони об'єднуються нами у так званому аксіологічному факторі паритетного врівноваження честі та гідності особистостей (Ф-паритет або F-paritus).

Втілення через свідому, аксіопсихологічно насичену діяльність будь-якого профілю, норм честі та гідності, як вищих за усі інші норми, призводить до позитивних **емоційно-почуттєвих переживань** суб'єкта такої діяльності. Саме для цього випадку підходить наведене ще на початку ХХ ст. на шпальтах російської газети «Біржові відомості» гасло: «Прибуток понад усе, але честь понад прибутку!»

Звернення спеціалістів різного профілю і особливо практичних психологів і соціальних педагогів до проблематики честі та гідності особистості актуальне тому, що означає їх апелювання при вирішенні різноманітних проблемних ситуацій до найвищих, найефективніших ціннісних ресурсів самої проблемної особистості, які начебто включаються станами піднесеної честі та гідності у процес досягнення нею успіху, нормалізації чи оздоровлення її стану. Адже вони, ці стани, були сформовані у минулому в численних ситуаціях досягнення успіху, натхнення, творчого злету, суспільного та особистого визнання людини, що зафіксовані у властивостях особистості і, передусім, у ключових ціннісних її феноменах честі та гідності.

В цілому ж розглянута у статті проблематика честі та гідності особистості відкриває для теоретичних і практичних психологів і педагогів новий предмет, нові сенси професійної діяльності, нові напрямки дослідження та інновації суттєвих властивостей особистості і практичної роботи з новими її проблемами, які раніше були мало усвідомлюваними або скритими від наукового аналізу. Головне при цьому – навчитися працювати з особистістю як з унікальною, найвищою у світі цінністю, яка знає про це і усвідомлює це у феноменах честі та гідності, визнає їх наявність в інших людей і потребує певного небайдужого ставлення до своєї соціальної цінності та індивідуальної самоцінності, честі та гідності!

Представлені вище положення про честь і гідність особистості звичайно потребують своєї подальшої розробки й уточнення у наступних дослідженнях – з метою створення і вдосконалення психодіагностичних, психопрофілактичних, психотерапевтичних, розвивальних засобів професійної роботи психологів і педагогів системи освіти із зазначеними феноменами, що необхідно для процвітання як окремої особистості, так і всього суспільства. Воно має бути суспільством честі і гідності кожного громадянина, як це передбачено Конституцією України. І в цьому плані психолого-педагогічні дослідження і наявний практичний досвід роботи психологів і педагогів з проблемами честі та гідності може виступати певною моделлю роботи з особистістю честі та гідності кожного громадянина, корисною для політологів, соціологів, економістів, представників інших професій.

Зрозуміло, що одних тільки психологічних та педагогічних зусиль недостатньо для утвердження конституційних етико-правових норм українського громадянина щодо честі і гідності. Потрібна докорінна зміна суспільної свідомості на користь розуміння усіма громадянами переваг честі та гідності перед безчестю та негідністю у повсякденному суспільному житті, в політиці, економіці, трудовій і професійній діяльності. Приклад передових зарубіжних країн свідчить саме про це, адже стійкі тенденції наслідування зразків честі та гідності їх політиками, економістами, широким загалом населення вже призвело до розквіту демократії й економіки в цих країнах. Те ж саме може очікувати й Україну – у міру успішності її вступу на цей шлях і його чесного та достойного проходження – відповідно до

задекларованих у Конституції правових норм щодо честі та гідності. А це нелегкий шлях від декларацій, імітацій, ігнорування, перевертання й підміни цих етико-правових норм іншими – до їх дотримання, втілення, реалізації у кожному вчинку, дії, акті громадянського, політичного, економічного життя. І кожний, хай і маленький, рух по цьому шляху буде сприяти побудові достойної Української держави! Головною психологічною умовою втілення конституційних норм щодо честі та гідності кожного громадянина є послідовне усвідомлення важливості і сутності цих понять для успішної побудови української держави і власного життя. Загальним проектом такого усвідомлення може стати його розуміння саме як діяльнісного усвідомлення, здійснюваного через особливу аксіопсихологічну діяльність з її педагогічно, соціологічно, політично, економічно, екзистенційно модифікованими й асимільованими компонентами – потребнісно-мотиваційним, інформаційно-пізнавальним, цілеутворювальним, операційно-результативним та емоційно-почуттєвим – зіставленими з особливостями спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту, психофізіології особистості кожного громадянина, педагога, психолога, учня.

Проміжний етап такої модифікації та асиміляції може бути здійснений через відповідні дослідження проблематики честі та гідності у педагогічній, юридичній, економічній, політичній, військовій тощо психології. Теж саме стосується і відповідних галузей педагогіки. Зрозуміло, що така робота потребує певної переорієнтації роботи системи освіти і державної соціально-психологічної служби та її співпраці в цьому плані з іншими інститутами суспільства та громадянами.

Література:

1. *Конституція України*, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України» №2222-IV. – Харків: ФОП Співак Т.К., 2010. – 48 с.
2. *Рибалка В.В.* Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: наук.-метод. посіб. / В.В.Рибалка.- К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2011. – 428 с.
3. *Сухомлинський В.О.* Людина – найвища цінність / Вибрані твори. В 5-ти т.– К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. Педагогічні статті. – 639 с.

4. Моргун Ф.Т. Хто зруйнував Компартію і найбільшу в світі країну? Роздуми виборця / Федір Моргун. - Полтава: Дивосвіт, 2006.- 42 с. – Київ-Вінниця, ТОВ фірма «Планер», 2010. – 382 с.

Валентин Рыбалка

ЧЕСТЬ И ДОСТОИНСТВО ЛИЧНОСТИ КАК ЭТИКО-ПРАВОВЫЕ И ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ НАУКИ И ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА

В статье рассматриваются психолого-педагогические условия воплощения в общественную и личную жизнь конституционных этико-правовых норм относительно чести и достоинства гражданина. Рассмотрены содержание этих понятий, аксиодинамика изменений, шкала качественных уровней этих изменений, стратегии адекватного подъема, уравнивания и унижения чести и достоинства и т.д.

Ключевые слова: этико-правовые категории, честь и достоинство, стратегии аксиопсихологической деятельности.

Valentin Rybalka

HONOUR AND DIGNITY OF PERSONALITY AS ETIKO-LEGAL AND PSIKHOLOGO-PEDAGOGICAL SCIENCE CATEGORIES LIFE OF MAN

The article deals with the psychological conditions of realization of social and personal lives of the constitutional norms about honor and dignity of the citizen. The main condition is activity-awareness of citizens, psychologists, educators, social workers in the essence of the phenomena of honor and dignity associated with the experience of a person's social values and individual self-worth.

Key words: etiko-legal categories, honour and dignity, strategies of aksiopsikhologichnoy activity.